

- Daniyar, I've come. I've come to myself," she said softly. She clung to Daniyar. Her shoulders heaved convulsively within her embrace. Then she stretched out on the straw beside him.

- Once at the threshing-floor, Jamilya said with a helpless annoyance: "Take off your shirt – I'll wash it for you." Then, after she had washed it in the river, she spread it out to dry and sat down beside it.

- Daniyar's favorite place was near the cliff. He was sitting there, hunched over, and listening to the rushing water below. He wandered about aimlessly, keeping a watchful eye on the road.

- And he began to sing. His voice gained volume. It was neither Kyrgyz nor Kazakh, but there was something of both in it. Daniyar had combined the best melodies of the two related peoples. This was the song of the mountains and steppes.

Resources:

- Shamatov. D "Beginning teachers" professional socialization in Post-Soviet Kyrgyzstan: challenges and coping strategies", unpublished doctoral dissertation, Ontario Institute for studies in Education of the University of Toronto.

- Shamatov. D "The impact of educational reforms on Quality, Sustainability and Empowerment" paper presented at the WCCES (World Council of Comparative Education Societies) xiv World Congress "Bordering, Re-Bordering and New Possibilities in Education of the University of Toronto.

- Introduction to Teaching Methodology-Curriculum for English Language Teachers. Osh 2004. A.E. Aitieva, A. Osvald, T. Dyikanbaeva, O.M. Sulaimanov, and others.

- Dyikanbaeva T.T., Seitbekova S.S., Baitikova G.S. Teaching and Learning materials . Textbook for philology students. Osh.2015 pp. 42-46

Абдраева Д.Ы.,

Махмуд Кашгари-Барскани атындагы
Чыгыш университети, ага окутуучу

ЧЫҢГЫЗ АЙТМАТОВДУН “ДЕҢИЗ БОЙЛОЙ ЖОРТКОН АЛА ДӨБӨТ” ПОВЕСТИНДЕГИ МИФОЛОГИЯ ЖАНА АНЫН ОРУС, КЫРГЫЗ, АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ АЙЫРМАЧЫЛЫКТАР, ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨР, ОКШОШТУКТАР

Макалада автор Ч.Айтматовдун “Деңиз бойлой дорткон Ала Дөбөт” повестиндеги мифология жана анын орус, кыргыз, англис тилдериндеги котормолорун салыштырып, андагы айырмачылыктарды, өзгөчөлүктөрдү, окшоштуктарды илимий талдоого алган.

Ачкыч сөздөр: мифология, реалдуу турмуш, адамзат, сюжет, композиция, жаратылыш.

Чыңгыз Айтматов – кыргыздын эле эмес дүйнө адабиятынын классиги дүйнө эли тааныган жазуучу, кызыктуу повест, романдардын автору. Анын чыгармалары 165тен ашуун чет тилдерине которулган. Улуу жазуучунун дээрлик бардык чыгармалары англис тилине которулган, биз талкуулап анализ берүүчү повести “Деңиз бойлой жорткон Ала Дөбөт”. Жазуучунун аталган чыгармасы жарыкка чыкканына он жыл болгондон кийин, аны өзүнүн эң сүйүктүү повести экенин белгилеп өткөн.

«Деңиз бойлой жорткон Ала Дөбөт» повести биринчи ирет орус тилинде «Знамя» журналында «Пегий пес, бегущий краем моря» деген аталыш менен (1977, №4) жарыяланган. Ал эми кыргыз тилинде «Делбирим» жыйнагында (1981) басылып чыккан. Повестин сюжетин Айтматовдун калемдеш досу Владимир Санги Түндүктөн ала келген жапайы өрдөктү кууруй жазуучуну коноктоп жатып, ошол өрдөккө байланыштуу болгон, нивх элиндеги лувр өрдөгү жөнүндөгү легенданы айтып берет. Өрдөктүн эти бышканча, Санги согуш учурунда карыялар менен биринчи жолу аңчылыкты үйрөнүү үчүн деңизге чыгып туманда калышып, анан түндүк уюл үкүсүнүн жардамы менен жол табышып аман калганын да баяндап кетет. Чыгарма жарык көргөн соң окуяны айтып берген баягы досу кичинекей бир уламыштан жалпы адамзатка таандык проблеманы көрүп, аны чебер сүрөттөй билген авторго чоң ыраазычылык билдирип: мындай деген “Айтматов создал мифологическую поэму о самопожертвовании» - деп таң берген. (Руденко А., Санги В. Легенда созданная заново. Диалог критика и прозаика // Дружба народов, 1978, № 1).

Чыгармачыл адабий чөйрөгө кеңири белгилүү болгондой, Ч. Айтматов чыгармаларынын түп нускасынын дээрлик баары орус тилинде жазылып, анан гана кыргыз жана башка тилдерге которулган. Анын китебин алып алгачкы ирет колуна кармап окуган окурманды чыгармадагы композиция, ар түркүн окуялар, образдардын берилүүсү арбап алып, китептин түп нускадагы варианты болобу, же анын котормосубу, кайсы тилде жазылбасын эмнегедир ошол тилдин аурасы, так ошол тилдин духу чыгарманын башынан аягына чейин окурманды таасирлентип жүрүп олтурат. Анткени ар кайсы тилдин өзүнүн өзгөчөлүктөрү, бири бирине окшошпогон жактары, мааниси жагынан бир эле маанидеги сөздөр көп маанини берип калган учурлар болот эмеспи. Айткандарыбыз далилдүү болсун үчүн Ч. Айтматовдун “Деңиз бойлой жорткон Ала Дөбөт” повестинин орус, кыргыз, англис тилиндеги варианттарындагы мифологиялык баяндарды бир бири менен салыштырып көрөлү: повесттеги мифология демекчи, адеп баштаганда эле чыгарманын аталышынын өзүндө мифтик дем бар экени дароо сезилет – “Деңиз бойлой жорткон Ала Дөбөт?” Чыгарманы барактап көрө элек окурман жогорудагы аталыштан улам көзүнө деңиз боюнда жортуп бараткан ала дөбөттү элестетет. А чынында кеп Охот деңизи тарапта ала дөбөттүн элесине окшогон Ала-Дөбөт аскасы тууралуу болуп жатат, анын өзүнчө уламыштык (мифологиялык) таржымалы да бар, автор чыгармада жергиликтүү элдин ошол уламышын элестүү сүрөттөп жазган. Мааниси жагынан чыгарманын аталышы орус, кыргыз, англис тилдеринде бирдей эле мазмунду бергени менен, тилдердеги өзгөчөлүк баары бир байкалбай койбойт. Маселен, карап көрөлү:

Орус тилинде Айтматов Ч.Т.	Кыргыз тилинде Которгон Ашым Жакыпбеков	Англис тилинде Translated by Alex Miller
1. «Пегий пес, бегущий краем моря»	1. “Деңиз бойлой жорткон Ала Дөбөт”	1. “Piebald Dog Running Along the Shore”

Терең аңдап карачу болсок, орус жана англис тилинде “деңиздин жээгинде чуркап бараткан (бегущий-русс; running-eng) дөбөт” тууралуу сөз болуп жатса, кыргызча аталышта “жорткон” дөбөт деп жазылууда. Терең алкактан алганда, үч тилде тең Ала-Дөбөт аскасынын образы таасын эле чагылып жаткансыйт, бирок кыргыз тилинде “чуркоо” менен “жортуу” деген сөздөрдүн мааниси башкачараак, антпегенде котормочу деле “Деңиз бойлой чуркаган Ала Дөбөт” деп коюшу деле ыктымал болчу. Орус, англис тилдериндеги бегущий, running деген сөздөр кыргызча түз мааниде чуркоо деп которулганы менен котормочу кыргыздарда “жортуу” деген сөз көбүнесе жаныбарларга, айбандарга көбүрөөк мүнөздүү экендигин эске алган түрү бар. Анан калса “..чуркаган ала дөбөт” дегенге караганда, “Деңиз бойлой жорткон ала дөбөт” деген кыйла элестүү,

образдуу экени ачык көрүнүп турат. Чыгармадагы Лувр өрдөккө байланышкан имиш баян, (миф) тууралуу айтсак, түп нускадагы орус тилинде да, кыргыз жана англис тилиндеги котормо варианттарда деле уламыштын түпкү калыбы бузулбай, качанкы бир заманда Лувр өрдөгүнүн жумуртка тууй турган маалы жакындап калып, чар тараптын баарын суу каптап кургак жер таппай алдастап, акыры аргасы куруп суунун үстүнө конуп, өз жүнүнөн уя жасап жумуртка тууп, анан ошол уядан кургак жер пайда болуп, чоңоюп-чоңоюп жүрүп олтургандыгын үч тилде тең элестүү сүрөттөлгөнүн көрөбүз. Бирок, үч тилде тең бир эле уламыш, бир эле нук менен жазылып окурманга түшүнүктүү болгонсуганы менен, үч башка тилдеги повестти салыштыра келгенде, тилдердеги өзгөчөлүктөр, окуяны түшүндүрүүдөгү стилистиканын айырмачылыктарын бар экендигин байкоого болот жана кээ бир сүйлөмдөрдө түп нускадагыга (орус тилиндегиге) караганда сүйлөмдөрдүн грамматикалык түзүлүштөрү да өзгөрүп калганын аңдайбыз: *Орус тилинде* “А ведь когда то все было по иному...”. Кыргыз тилинде “Илгерки бир замандарда мунун баары башкача болгон имиш”.

Англис тилинде “Once upon a time, it had all been different”

Орустилинде “А ведь когда то все было по иному..” деген сүйлөм кыргызчага “Илгерки бир замандарда мунун баары башкача болгон имиш” деп которулган. Экөөндө тең бир эле маани айтылып жатканы түшүнүктүү, бирок салыштыра келсек, орусча варианттагыга караганда кыргыз тилиндеги котормодо баары бир өзгөрүүлөр байкалат, чындап келгенде “а ведь..” деген сөздүн түпкү, чыныгы маанисин берген кыргызча сөз табылган эмеспи, кыргыз котормосунда ал сөздүн эмне деп которулганы белгисиз, котормочу андан ары “когда то” деген сөздү “илгерки бир замандарда” деп которгон, анткени менен “когда то” нун маанисин берген кыргыз тилиндеги “качандыр бир кезде”, “качанкы бир убакта” деген кошумча маанилер бар экенин да белгилей кетүүгө болот. Андан ары карай орус тилиндеги “..все было по иному” деген сөз кыргызча “мунун баары башкача болгон имиш” деп которулган; буга чейин айтылып өткөн “а ведь” деген орус сөзүнүн так маанисин берген кыргыз сөзү табылбагандай эле, жогорудагы сүйлөмдөгү кыргыз тилиндеги “имиш” сөзүнүн орус тилиндеги так мааниси жок сыяктуу. Ал эми англис тилиндеги котормону карасак мында да а ведь деген сөздүн сөзмө-сөз которулбаганын андыйбыз., “Once upon a time, it had all been different” кыргызча которгондо качандыр бир мезгилде, мунун баары башкача болгон деп которулуп кыргызча котормого жакыныраак. Once upon a time – когда то, однажды, жил-был (орусча); it had all been different – все было по другому (орусча). Англисче котормодо деле кыргызча котормо сыяктуу автордун айткан сүйлөмү дал өзүндөй сакталбаганы көрүнүп турат, маселен орусча “а ведь..” деген сөз түз маанисинде англисче “after all» деп которулушу керек эле, бирок англисче котормодо да сүйлөмдүн жалпы мааниси эске алынган байкалат. Сүйлөмдөрдөгү кайсы бир сөздөр дал өзүндөй которулбаганы менен, негизинен жазуучу айткысы келген ой-мүдөө котормодо мүмкүн болушунча сакталган. Уламыштын дагы кээ бир сүйлөмдөрүн карасак.

(Орус тилинде) “Теперь такое невозможно даже представить себе, об этом теперь никто_знать не знает, не догадывается даже, что, не будь в ту издавнюю пору утки Лувр, мир мог бы устроиться совсем по-другому — суша не противостояла бы воде, а вода не противостояла бы суше”.

(Кыргыз тилинде) “Ошондо Лувр өрдөк болбосо дүйнө башкача жаралып, азыркыдай жер менен суу алпурушпай дүйнө башкача жаралып калмагы бу кезде эч кимдин капарына кирип чыкпайт. Андай болгондо кара жер менен суу мынтип өчөгүшпөй калмак окшойт”.

(Англис тилинде) *Nowadays, it was impossible even to imagine such a thing, no one knew about it, no one even guessed that had it not been for Luvr the Duck in those remote times, the world might have been arranged quite differently—the land would not have opposed the water and the water would not have opposed the land.* Көрүнүп тургандай, орусчадагы сүйлөмдүн грамматикалык түзүмү менен кыргызча сүйлөмдүн түзүмү таптакыр башкача,

сөздөрдүн жайгашуусу да бөлөкчө. Алсак, орусча вариантта “..суша не противостояла бы воде, а вода не противостояла бы суше” деп жер менен суунун карама каршылыгы бир эле айтым менен сүрөттөлүп өтсө, кыргызчасында “... азыркыдай жер менен суу алтурушпай дүйнө башкача жаралып калмагы бу кезде эч кимдин капарына кирип чыкпайт” деп ал ойдун мааниси бир өңчөй которулуп бүткөнсүгөнү менен, дагы жаңы сүйлөм менен ойду толуктоо иретинде “Андай болгондо кара жер менен суу мынтий өчөгүшпөй калмак окшойт” делинип кошумчаланууда. Ушундан улам көркөм котормодо ойду таасын которуу максатында кошумча сөздөр, ойдун өзөгүнөн четтебеген кошумча сүрөттөлөр боло жүрөөрүн байкайбыз. Ал эми англис тилинде жогорудагы маани татаал сүйлөм менен берилет. Түп нускадагы орус тилиндеги варианттан которулгандыктан англис тилиндеги котормо сүйлөмдүн мааниси толук берген бирок: “*a thing*” (*вещь, бир нерсе*) деген сөз орус тилиндеги сүйлөмдүн маанисин жоготпоо үчүн кошумча коюлган, автордун орус тилинде мындай айткан сөзү жок. Англис тилиндеги сүйлөмдү сөзмө-сөз кыргызчага которгондо төмөнгүчө болот: (*Бүгүнкү күндө мындай нерсени элестетүү да мүмкүн эмес эле - Nowadays, it was impossible even to imagine such a thing.*).

Чыңгыз Айтматовдун жогоруда аталган чыгармасы кыргыз, англис тилдериндеги варианттарында маанилери так өзүндөй берилгенин аңдайбыз, айырмачылыктары орус тилинде жөнөкөй сүйлөмдөр менен берилсе англис, кыргыз тилдериндеги кээ бир котормолор татаал сүйлөмдөр менен берилгенин байкайбыз. Бирок автордун чыгармаларынын котормолорун салыштыра келгенде, чыгармадагы түпкү өзөк, түпкү маани бузулбаганы менен котормочулар ойду так өзүндөй берүү максатында сүйлөмдөрдү сөзмө сөз которуудан качып көркөм которуу ыкмаларын колдонушканда түп нускадагы кээ бир сүйлөмдөрдөгү айрым сөздөр котормо-вариантта таптакыр колдонулбаганын көрөбүз.

Колдонулган адабияттар:

1. Айтматов Ч. И дольше века длится день, Плаха, Пегий пес, бегущий краем моря. – Фрунзе, Кыргызстан, 1988.
2. Айтматов Ч. Чыгармаларынын сегиз томдук жыйнагы. Атадан калган туяк, Ак кеме, Эрте жаздагы турналар, Манас-Атанын ак кар – көк музу, Деңиз бойлой жорткон Ала-Дөбөт, Фудзиямада кадыр түн. – Б., 2008.
3. Piebald Dog Running Along the Shore BY Chingiz Aitmatov. Translated by Alex Miller. Copyright© 1989 Raduga Publishers
4. R.Porter, Four Russian Contemporary. – New York: Berg, 1989.
5. Англо-русский словарь Ред. Мюллера В.К. - 17-е изд. – М.: Русский язык, 1977.
6. Большой толковый словарь русского языка. / Ред. Кузнецова С.А. - С.П.: Норинт, 2000.-1536
7. Орусча – кыргызча сөздүк. Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын академиги профессор К.К. Юдахиндин редакциясы астында 51 000 сөз (Чет жана улут сөздүктөрүнүн мамлекеттик басмасы. – Москва, 1957.